

Mehmet Emin BARS¹

**TÜRK KÜLTÜRÜNDE ANNE VE ÂŞIK GARİP
HİKÂYESİNDE GÖRÜNÜŞÜ**

Özet

Toplumun bir ferdi olan kadınlar, erkeklerden farklı biçimde, kendilerine has yaratılış özellikleriyle ilgi odağı olmuş; her devir ve toplumda bazen yüceltilmiş bazen de ezilen kesim olarak ön plânda yerlerini almışlardır. Toplumun bu önemli ve vazgeçilmez varlığı, edebiyatın da temel konularından birini teşkil etmiştir. Şiir, roman, hikâye, tiyatro, destan ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bununla birlikte insanlığın varoluşundan günümüze kadar önemli bir konu olan anne ve anne sevgisi de Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründe kadının temel nitelikleri annelik ve kahramanlık olarak karşımıza çıkar. Türkler kutsal ve önem verdikleri haklara “ana hakkı” demişler ve ana hakkını da “Tanrı hakkı” ile eşit tutmuşlardır. Toplumsal bir varlık olan birey, anne vasıtasıyla yaşama yönelir. Bu durum bireyin toplumsallaşmasının da ilk sürecini oluşturur. Bu süreçte çocuk, annenin varlığıyla kendini bütünleştirir. Çocuk bu dönemde ruhen olduğu kadar bedenlen de anneye muhtaçtır. Anne, çocuğun tanımadığı dünyaya açılan penceresidir. Anne, hayatta gideceği istikameti bilmeyen çocuğa yön gösteren, onun geleceğini aydınlatan bir konumdadır. Çocuğun yaşamla tanışmasını ilk sağlayan ve bilmediği bir yaşamda yönelimlerini ilk gerçekleştiren annedir. Çalışmamızda Türk kültüründe anne ve anne sevgisi ile Âşık Garip hikâyesinde bu sevginin görünüşü incelenmiştir. İncelememizin sonucunda hem Türk kültüründe hem de Âşık Garip hikâyesinde anneye büyük değer verildiği görülmüştür. İnceleme metninde Âşık Garip’in annesi Zühre, anne tipiyle karşımıza çıkan tek karakter olmasına rağmen, olay örgüsünde üstlendiği işlevle hikâyeye yön verici bir rol oynamıştır. Âşık Garip’in annesi Zühre, hikâye kahramanının daima yanındadır ve onun kuvvet kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, anne, halk hikâyesi, Âşık Garip.

¹ Dr., MEB., Türk Halkbilimi, m_e_bars_21@hotmail.com

MOTHERHOOD IN TURKISH CULTURE AND HOW IT IS VIEWED IN ÂŞIK GARİP STORY

Abstract

Woman as an individual of a society is different from man and she has been the focus of interest due to her unique creation; woman was sometimes glorified and sometimes she remained in the forefront as the oppressed class. This important and indispensable being of the society made up one of the basic subjects of literature. Poetry, novel, story, epic and the other folkloric products approached woman with her various aspects. In addition to this, motherhood and mother love which have been an important subject since the existence of humanity has an important place in Turkish literature. The main characteristics of woman in Turkish culture appear as motherhood and heroism. The Turks called the communities which they cared and were holly as “mother’s right” and they equated “God’s right” with “mother’s right”. An individual who is a social being heads towards life via mother. This condition forms the first stage of the individual’s socialization. In this process, a child integrates herself/ himself with the existence of his/her mother. The child needs his/her mother both spiritually and physically. The mother is the child’s window to the world. The mother is in the position who gives the direction to a child who does not know where to go in life and illuminates his/ her life. The mother is the person who introduces the child to the life and actualizes his/her first tendencies in the life which s/he does not know. In our study, mother and mother love and presence of this love in Âşık Garip story were examined. As a result of this exploration, it was revealed that mother was valued greatly in Turkish culture and Âşık Garip story. In the literary analysis of the text, although Zühre, mother of Âşık Garip, is the only character who appears as the mother type, she leads the story with her function in the plot. Âşık Garip’s mother Zühre stands by the hero of the story and she is his source of strength.

Key Words: Turkish culture, mother, folk tale, Âşık Garip.

Giriş

Toplumun bir ferdi olan kadınlar, erkeklerden farklı biçimde, kendilerine has yaratılış özellikleriyle ilgi odağı olmuş; her devir ve toplumda bazen yüceltilmiş bazen de ezilen kesim olarak ön plânda yerlerini almışlardır. Toplumun bu önemli ve vazgeçilmez varlığı, edebiyatın da temel konularından birini teşkil etmiştir. Şiir, roman, hikâye, tiyatro, destan ve diğer folklorik ürünlerde kadın, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Edebî eserlerde işlenen kadın konusu bizlere o toplumun kadına bakışı hakkında da fikir vermektedir. Gerek Dünya’da gerekse Türkiye’de kadına verilen haklar gelişmişliğin bir ölçütü olarak algılanmaktadır. Kadın, toplumsal yaşam içerisinde tarih boyunca değerlilik ya da değersizlik değişkeni ile yüz yüze kalmıştır. Kadın, yaşayan bir toplumun, bir milletin temel öğelerinden birisidir. Erkeği ve çocuklarıyla beraber, o toplumun içinde binlerce yıl geriden gelen bir yaşamı aktarır. “Kadına verilen değer veya değersizlik, bazen pragmatik açıdan bir nesne, bazen toplumsal bir fenomen olarak eş, ana veya tanrıça, bazen de izlenilesi bir estetik obje olduğunu kabullenen bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Hangi yüzyılda olunursa olunsun kadına tanınan haklar mutlaka delinmiş ya da istismar edilmeye kalkışılmış ve kalkışılacağı da varsayılmaktadır” (Gülaçtı, 2012: 78).

Bazen tarlalarda ırgat olarak çalıştırılan, bazen baş tacı edilen kadın, her zaman erkeklere ilham kaynağı olmuş; üzerlerine destanlar, şiirler, romanlar yazılmıştır. Tarih, kadının yaşamın her alanında olduğunu göstermiştir. İnsanoğlunun medeniyet tarihi erkek ile kadının ortak mücadeleleri sonucunda oluşmuştur. Kadınlar belirli dönemlerde yönetime geçip insan toplumunun gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Fakat tarihin sonraki dönemlerinde üretim ilişkilerinin değişmesi ve gelişmesiyle kadınların yüksek mevkilerinde de köklü değişmeler görülmeye başlanmıştır. Tarihî gelişmeler kadınların da erkekler kadar yüce olduğunu ispatlamıştır. İnsan toplumunun gelişmesinde kadınların oynadığı rol asla küçümsenemez. Kadınların yüceliği uzak tarihî devirlerden başlayıp iptidaî edebiyat ve sanatlarda kadınların sabrını, akıl ve anlayışını aksettirmiştir (Muhammethacı, 1997: 713).

Tarih boyunca Türk kadını, Türklerin dâhil olduğu kültür daireleri içinde, üç grupta değerlendirilmek mümkündür:

“1) Göçebe hayatı içinde kadın

2) Yerleşik medeniyet ile İslamî kültür çevresinde kadın

3) Batı medeniyeti tesiri altında kadın” (Yılmaz, 2004: 112). Kadın göçebe toplumda hayatın her safhasında faal iken, yerleşik medeniyet dairesinde yaşadığı hayat tarzına bağlı olarak durgun ve atlı göçebe toplumdaki kadına nazaran pasiftir.

En eski Türk inançlarında kadına özel bir değer verilmiştir. Hakanlar birçok işlerinde eşlerine danışmayı bir prensip haline getirmişlerdir. Eski Türklerde kadın tıpkı at ve silah gibi kahramanların daima yanındadır ve onların kuvvet kaynağıdır. Eski Türk kızları ve kadınları erkeklerden çekinmeyen, onlarla ava çıkan, ata binen, savaşan kadın ve kızlardır. Eski Türklerde, kadın-erkek ilişkisi iç içe ve samimidir. Kadın ile erkekler her yerde, her işte beraberdiler. Eski Türklerde kadının sosyal statüsü yüksektir (Özcan, 2007: 1-2). Hunlar döneminden itibaren kadın-erkek ayrımı yapılmaz, kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edilir ve kadınsız hiçbir iş yapılmazdı. Göktürklerde ve Uygurlarda kağanın karısı hatun, devlet işlerinde kocasıyla birlikte söz sahibidir. Emirnâmeler kağan ve hatun namına ortaklaşa imzalanır. Aile içinde de kadın yüksek bir mevkiye sahiptir. Anne olarak çocukların yetiştirilmesi ve evin idaresi kadına aittir. Türk töresi kadını kutsal sayar; onun dövülmesi, horlanması veya itilip kakılması mümkün değildir. Türk kültür ve destanlarına bakıldığında bu durum göze çarpmaktadır. Türk destanlarında kadın daima erkeğin yanındadır. Onların güç ve ilham kaynağıdır. İlk Müslüman Türk devletleri hanedanlarına mensup kadınlar, siyasî ve idarî hayattaki ağırlıklarını muhafaza etmişlerdir. Selçuklularda hatunlardan bazıları sarayda sultanın yanında değil, geçici veya devamlı olarak, başka bir şehirdeki sarayda kalırdı. Hatunun emrinde küçük çaplı idarî ve askerî teşkilat, özel bir hazine, özel bir vezir ve görevliler bulunurdu. Hatunlar yeri geldiklerinde sultanın yardımına giderlerdi. Osmanlı Devleti’nde de kadınlar sosyal hayatın içerisinde, erkeklerle birlikte daha etkin bir görüntü çizmişlerdir. Kadının ailede anne olarak yeri her zaman ön planda ve tartışılmaz bir mevkide olmuştur. Kuruluş döneminde konar-göçer bir kültüre sahip Osmanlı toplumunda büyük bir fonksiyona sahip olan kadın, yaylaya gidiş ve dönüşlerdeki düzenlemeleri de yapardı. Osmanlı kuruluş dönemindeki kadın örgütü “Bacıyan-ı Rum” teşkilatı, toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasını meydana getirmiştir (Gündüz, 2012: 131-142).

İslamiyeti kabul etmeden önce Türklerde kadın iki temel niteliğe sahipti: analık ve kahramanlık. Geniş Asya steplerinin çetin iklim şartları, kendi aralarında ve düşmanlarıyla

yaptıkları bitmek bilmez savaşlar, konar-göçer bir hayat tarzını zorunlu kılmıştır. Böyle bir yaşam kahramanlık ve cengâverlik ruhunu beraberinde getirmiştir. Alp tipini hazırlayan şartlar, erkeğin yanında kadını da eğitmiştir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, bu özelliklerinin yanında, akıncı bir kahramandır. Konar-göçer hayatın tüm zor koşullarında hayatta kalmaya çalışan kadın, ata biner, silah kullanır, savaşa gider, elçi ağırlar, devleti hakanla birlikte idare ederdi. Elinde kılıç, at üstünde savaşıyan alp kadın, aynı zamanda akli, anlayışı, sabrı, öngörüsü ile erkeğe destek olurdu. Bunun yanında tek eşliliğe dayanan evlilik söz konusuydu. Kadın velayet ve mülkiyet hukukunda da erkekle eşit haklara sahipti. *“İslam hukukunun kadına ön gördüğü temel haklar çerçevesinde kadınlar bizzat ya da vekil aracılığıyla mahkemeye başvurma haklarını kullanmışlardır. Mahkemeye inanan, güvenen kadınlar kişisel haklarının farkında olarak mahkemeye gelmekteydiler. Mehirin kendileri için bir hak, bir güvence olduğunun bilinciyle mehirlerini erkeğe bırakmamak için de mücadele etmişlerdir. Kamu düzeni haline gelen böyle bir uygulama kadınların lehine bir görünüm yansıtmaktadır. Bunun yanında boşanma hakkı olarak kendilerine tanınan "hul"u da mahkemelerde talep etmişlerdir. Kadınlar sadece boşanma, evlilik, mehir gibi vakalarda değil, satış işlemlerinde, tecavüz vakalarında yani kendileriyle ilgili her durumda uğradıklarına inandıkları haksızlıklara karşı çıkmak amacıyla da mahkemeye gelmişlerdir. Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere bazen haksız da bulunmuşlardır. Ancak, Osmanlı kadınları haksız oldukları yönünde davalarından men edilseler dahi yine de mahkemeye gelme ve sıkıntılarını ifade etme haklarını rahatlıkla kullanmışlar, günümüzde dahi çoğu kadının gösteremediği medeni cesareti Osmanlı kadınları gösterebilmişlerdir”* (Akyüz, 2007: 89). İslamiyeti gerçek anlamıyla anlayan Türk topluluklarında, İslamiyeti kabul ettikten sonra da kadına verilen değer devam etmiştir. *“Hz. Muhammed, cennetin annelerin ayaklarının altında olduğunu açıklayarak Hz. Havva'ya insanlığın annesi mertebesine yükseltmiştir. Kuran insan olma, dinî yükümlülük akıl ve kulluk ve mükafaat bakımından kadın ile erkeği eşit tutmaktadır. Kadın ve erkek, cinsiyetlerinden dolayı ortaya çıkan farklılıkları birbirlerinden üstünlük veya aşağılık anlamında değildir. Bu farklılık yaradılış hikmetine göre birbirlerini tamamlamaları anlamını taşımaktadır”* (Günay, 2000: 5). Ancak bazı Türk topluluklarında, İslamiyet'in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisiyle kadın daha pasif bir konuma itilmiştir (Kaya, 2002: 49-50).

Karakoyunlu ve Akkoyunlularda da kadın toplum, diplomasi ve devlet yönetiminde etkin bir rol oynamıştır. Özellikle hükümdar eşleri ve anneleri olan hatunlar, devlet siyasetine ve diplomatik ilişkilere yön vermişlerdir. Örneğin, Hatun Can Begüm XV. yüzyıl Karakoyunlu dış ve iç siyasetinde önemli görevler üstlenmiş, oğulları ve eşi arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmede nüfuzunu ortaya koyarken; Sara Hatun, özellikle Akkoyunlu Ali Bey'in ölümünden sonra devletin ve saltanatın sürekliliğinin sağlanması ve korunması açısından iç ve dış siyasette Memlûklü, Karakoyunlu ve Osmanlı hükümdarları ile çeşitli nedenler ile anlaşma yapılması için diplomatik görevlerde bulunmuş, önemli görüşmeler yapmış ve birçok anlaşma onun diplomasideki üstün başarısından dolayı imzalanmıştır (Atıcı Arayancan, 2011: 287-292). Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanına mensup iki Türkmen kadın Hatun Can Begüm ve Sara Hatun örneğinde gördüğümüz üzere hatunlar, iç ve dış siyasette kimi zaman elçilik görevinde bulunmuş; kimi zaman cami, medrese, zaviye gibi imaretler yaptırmışlardır. Toplumda kadına büyük değer verilmiştir. Güzelliği ve yiğitliği ile tanınan Türk kadınının bir diğer özelliği de ahlâkî temizliğidir. Efsanelerde, destanlarda, yazıtlarda Türk kadınının sosyal hayatta tartışılmaz bir yeri vardır.

Türk edebiyatında kadın, daha çok destanlarda, kahraman ve asil kimliğiyle ortaya çıkarken “Folklorik ürünlerin özellikle de destanların dışındaki diğer edebî türlerde kadın ve kızlar biraz daha ‘reel’ biçimde, destan unsurları taşımayan çıplak gerçeklik içinde karşımıza çıkar. Buradaki kadın ve kızlar ya güzelliği, sevgili oluşları, ya analık vasıfları yahut ana-vatan özdeşleştirilmesi içinde bir ‘kıymet’ olarak işlenirler” (Uygur, 2003: 255).

1. Türk Kültüründe Anne

Türk kültüründe kadının temel nitelikleri annelik ve kahramanlık olarak karşımıza çıkar. Türkler kutsal ve önem verdikleri haklara “ana hakkı” demişler ve ana hakkını da “Tanrı hakkı” ile eşit tutmuşlardır. Aile toplumun çekirdeğidir. Aile ne kadar güçlü olursa toplum da o derece güçlü olur. Türklerde aileye her zaman önem verilmiş ve aile korunmuştur. Tarihî süreç içerisinde büyük badireler atlatmalarına rağmen Türklerin dağılmadan ayakta kalması güçlü aile yapısına dayanmaktadır. Tarihte görülen birçok topluluk güçlü bir aile sistemine sahip olamadıklarından dolayı kısa zaman içerisinde dağılıp yok olmuşlardır. Ailede nine geçmişin, anne şimdinin, çocuk ise geleceğin imgesidir. Nine şefkatin, anne merhametin, çocuk masumiyetin sembolüdür. Anne ile çocuk ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır. Anne olmadan çocuğun, çocuk olmadan annenin bir karşılığı yoktur. Çocuk anneyle, anne de çocukla karşılık ve anlam bulur. Kadınlar eş ya da anne kimliklerinden dolayı toplum gözünde saygın bir statüye yükselmişlerdir. “Bu göçebe hayatta saygın bir yeri olan kadınların yine de en makbul olanları, çocuk sahibi olanlar yani annelerdir. Bir erkeğin ilde saygınlığı, karısının ona kız ya da erkek evlat vermesiyle eşdeğerdedir” (Savkan, 2004: 90). Toplumda özellikle erkek çocuğu dünyaya getirmek ve onu eğitmek kadının en önemli görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. “Manas’ın annesi Çıyırda Hatun asıl saygınlığını Manas doğduktan sonra kazanmıştır. Aynı şekilde Semetey’in annesi Kanıkey, Seytek’in annesi Ayçörek de bu özellikleri ile saygı duyulan kadınlar olmuşlardır. Anne statüsündeki kadın çocuğunu bir kahraman gibi yetiştirmek, onu gelebilecek her türlü kötülüğe karşı korumak zorundadır” (Akyüz, 2010: 175).

Toplumsal bir varlık olan birey, anne vasıtasıyla yaşama yönelir. Bu süreç bireyin toplumsallaşmasının da ilk sürecini oluşturur. Bu süreçte çocuk, annenin varlığıyla kendini bütünleştirir. Çocuk bu dönemde ruhen olduğu kadar bedenen de anneye muhtaçtır. Yaşamın bu evresinde çocuk içgüdüsel bir şekilde anneye bağlıdır. Bunun en önemli sebebi çocuğun yaşamsal alanda kendi bedensel varlığının, annenin bedensel varlığına bağlı oluşudur. Anne, çocuğun tanımadığı dünyaya açılan penceresidir. Yaşamın bu ilk evresi çocukta sığınma, annede koruma duygusunu belirginleştirir. Karşılıklı bu duygular, annede çocuk sevgisinin, çocukta ise anne sevgisinin oluşmasını sağlar. Çocukluk döneminde anne şefkatiyle büyüyen her çocuk, sevgilerin en yücesi olan anne sevgisini yaşar ve hayatı boyunca annesinin yanında olmasını arzular. “Bireyin yaşamında önemli bir yeri bulunan anne, çocuğuna verdiği emekle çocuğuyla arasındaki sevgiyi şekillendirir. Küçük sevgi parçacıklarının birikimiyle büyüyen bu sevgi, bireyin yaşamında ve yaşam algısında oldukça önemli bir rol oynar. Bireyin yaşam serüveninin ilk evresi olan çocukluk dönemi, annenin varlığı ve yönlendiriciliği ile bir bütündür. Çocukluk sonrası yaşamın bütün evreleri anne-çocuk arasındaki bu sevginin etrafında şekillenir” (Bayrak, 2011: 30).

Anne, hayatta gideceği istikameti bilmeyen çocuğa, yön gösteren, geleceği aydınlatan bir konumdadır. Çocuğun yaşamla tanışmasını ilk sağlayan ve bilmediği bir yaşamda yönelimlerini ilk gerçekleştiren annedir. Gerçek hayata yabancı olan çocuğun sığınacağı ve kendini ifade edeceği tek kişi annedir. Çocuk dünyaya getirme, onu besleyip büyütme, ona ilk eğitimi verme

görevi anneye aittir. “Anne, doğurganlığın ve besleyip büyütmenin ötesinde bir görev üstlenmelidir. Çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmek onun birincil görevi olmalıdır. Zira geleceğin nesli olan bugünün çocuklarını en iyi ahlaksal yetilerle donatacak olan annedir” (Yaşar, 2012: 3218). Bilgi, görgü, ahlâkî erdemlerin oluşmasında, annenin etkisi oldukça fazladır. Anne kurtarıcı ve yol göstericidir. Anne, çocuğunu dünyaya getirmekle yetinmez, onu en iyi ahlâksal yetilerle donatmalıdır. Çocuğunu ideal bir vasıfta görmek her annenin rüyasıdır.

Annelik kadının aile içinde ve toplumdaki statüsünü belirler. Annelik, kadını erkekten ayıran en önemli özelliğidir. Bu özellik kadının üstünlüğü olarak da değerlendirilebilir. “Tarih boyunca Türk aile hayatında kadın, “anne” kimliği ile aile içinde tartışılmaz bir konuma sahip olmuştur. Bu konum yeni kabul edilen dinle birlikte pekişir. Evin içinde annenin birçok konuda hem sorumlu hem de hakim kişi olduğu görülmektedir... Kadın, ancak anne olduktan sonra aile içinde erkek kadar bazen daha da fazla söz sahibi olmaya hak kazanır. Türk aile yapısı anne ve babanın eşit haklara sahip olduğu iki yönlü bir kimlik ve yapı arz eder” (Yılmaz, 2004: 119-120). Eski Türklerde kadın, evinin hâkimidir. Çoğu zaman çocukları üzerinde annenin sözü, babadan daha fazla geçer. Annelik vazifesi her türlü sosyal sorumluluktan daha önde gelen bir görevdir. Türklerde anne sevgisi içten gelen ve kökleri çok derinde olan bir duygudur.

İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar önemli bir konu olan anne ve anne sevgisi, Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Epik anlatılarda hayatta iken ona savaşında destek olan kadın, eşi öldükten sonra da kaldığı yerden savaşa devam eder. Alp kadın, eşine gösterdiği desteği bu kez oğluna göstererek aynı zamanda ideal anne de olur. Eşine ve oğluna gerektiğinde akıl-nasihat vererek onu gelecek tehlikelerden korumaya çalışır. Anne olan kadın evinin huzurunu sağlamak ve iffetini muhafaza etmek durumundadır. Yeri geldiğinde bizzat savaşan, ideal eş ve anne olarak erkeklere yardım eden kadın, aklın ve bilgeliğin de sembolü olmuştur.

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra da anne sevgisini devam ettirmişlerdir. Yeni kabul edilen din, anne sevgisini arttırıcı emirlerle doludur. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (c.c.) anne sevgisi ile ilgili şöyle buyurmaktadır:

“Allah’a ibadet edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, babaya, anaya, akrabalara, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, arkadaşa, yolda kalana, ellerinizin altındaki (köle ve cariye)lere de iyilik edin. Kesinlikle Allah, büyüklük taslayan, kendini çok beğenen kimseleri sevmez” (Nisa/36).

“Rabbin, ancak kendisine ibadet etmenizi, anne ve babaya güzellikle davranmanızı emretti. Onlardan biri veya her ikisi, senin yanında ihtiyarlık dönemine ulaşırlarsa, sakın onlara “Of!” deme, onları azarlama, onlara hoş söz söyle. İkisine de merhametle tevazu kanatlarını indir ve şöyle de: “Ey Rabbim! Onlar beni küçükken terbiye ederken (bana merhamet ettikleri) gibi, Sen de onlara merhamet et!” (İsra/23-24).

“İnsana, anne babasına güzellikle (davranmasını) emrettik...” (Ankebut/8).

“Biz, insana anne babasına (bakmasını) emrettik. Annesi, (hamileliği sırasında) onu güçlüklerle (karnında) taşıdı. Onun sütten kesilmesi, iki sene içindedir. (İnsana şöyle dedik:) “(Bunlar), Bana şükredesin, anne ve babana da teşekkür edesin diyedir. Dönüş, Banadır” (Lokman/14).

2. Destân-ı Hikâyet-i Maksûd Hikâyesinde Anne

15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve yayılmaya başlayan halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği Türk halk edebiyatının en önemli anlatı türlerinden biridir. Kendine has özelliklere ve anlatıcılara sahip olan bu gelenekte, aşk ve kahramanlık konularından oluşan çeşitli hikâyeler bulunmaktadır. Sevilen halk hikâyelerimizden biri olan Âşık Garip hikâyesi, gerek Türk dünyasında gerekse Ermeni, Gürcü gibi Türk olmayan milletlerce çok sevilmiş; geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hikâyenin motifleri dünyanın birçok yerinde ve Türk anlatı geleneğinde mevcuttur (Atnur, 2007: 155). Bunun doğal sonucu olarak *“Her bölgenin mahallî özellikleri, sosyal eğilimleri hikâyeye yeni ve değişik birçok unsurların girmesine sebep olmuştur. Ayrıca her bölgede, bazan sözlü ananeden bazan da yazmalardan istifade edilerek birçok metin neşredilmiştir”* (Türkmen, 1995: XXIV).

İncelememizde kullandığımız metin “Destân-ı Hikâyet-i Maksûd” adını taşımaktadır. Metin, F. Türkmen’in “Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin” (1995)² adlı eserinden alınmıştır. Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir:

1. Tebriz şehrinde Hoca Mesud adında zengin bir kişi yaşar. Hoca Mesud’un bir oğlu vardır. Hoca Mesud ölünce oğluna büyük bir servet kalır. Babasının ölümünden sonra çocuğa babasının adı verilir.

2. Oğlan Tebriz’de bulunan beş mirasyedi tarafından kandırılır. Babasından kalan tüm malı kısa sürede bitirir.

3. Annesi, oğlunu, bir meslek öğrenmesi için hangi ustanın yanına verirse, çocuk hepsi tarafından kovulur. Elinden hiçbir iş gelmez.

4. Oğlan en sonunda bir âşığın yanına çırak olarak verilir. Uzun süre ustasının yanında kalmasına rağmen ustası ona hiçbir şey öğretmez.

5. Oğlan rüyasında bir güzelin elinden dolu içer, güzele âşık olur, saz çalmayı öğrenir. Oğlana güzelin Tiflis’te olduğu söylenir. Aynı gece bir pir tarafından Şah Senem’e de dolu içirilir, o da rüyasında gördüğü yigide âşık olur.

6. Oğlan, anne ve bacısını da alarak tüm malını satar; âşık olduğu güzeli bulmak için Tiflis’e gider. Kahvede saz çalınca âşıklar tarafından beğenilir ve ona Âşık Garip adı verilir. Âşıklarla yapılan tüm atışmalardan galibiyetle ayrılır.

7. Âşık Garip’i dinleyen Şah Senem’in babası Hoca Sinan onu beğenir, saz çalması için köşküne davet eder. Âşık Garip, anne ve bacısıyla Hoca Sinan’ın köşküne yerleşir. Burada Şah Senem ile görüşür. Bir süre sonra kendi evine taşınır.

8. Âşık Garip, Şah Senem’i babasından istetir; babası kırk kese akçe karşılığında kızını Âşık Garip’e verir.

9. Âşık Garip parayı biriktirmek için gurbete çıkar. Önce Erzurum’a, sonra Halep’e gider. Burada âşıklarla atışır, onları yener.

10. Âşık Garip, daha önceden Şah Senem’i isteyen Şah Velet’le Halep’te karşılaşır. Âşık Garip, Şah Senem’e vermesi için Şah Velet’e bir mektup verir. Şah Velet’in hizmetkârı yolda mektubu açar, okur. Hizmetkâr, Şah Velet’e olanları anlatır.

² İncelemede yapılan alıntılar bu eserden alınmış ve bundan sonra sadece sayfa numaraları gösterilmiştir.

11. Şah Velet, Âşık Garip'in verdiği gömleğini keser; onu kana bular; annesine Âşık Garip'in öldüğü haberini götürür. Olayı duyan annesinin gözleri ağlamaktan kör olur.

12. Olayı işiten Şah Senem, Âşık Garip'in öldüğüne inanmaz. Şah Senem bir koca karının hileleri sonunda Şah Velet'le nikâhlanır.

13. Şah Senem, konağının karşısına konaklayan bezirgânlardan Âşık Garip'i sorar. Bezirgânlara bir tas verir. Gittiği yerlerde şerbet yapıp tasla dağıtmasını, tası kim alırsa onun Âşık Garip olduğunu, olanları ona anlatmasını ister. Altı ayda dönmezse Şah Senem'in Şah Velet'le evleneceğini söyler.

14. Bezirgân en son uğradığı Halep'te Âşık Garip'i bulur. Ona olan biteni anlatır. Âşık Garip, Hızır tarafından Tiflis'e getirilir. Hızır'ın tavsiyesi üzerine atının sağ ayağının altından aldığı toprağı heybesine doldurur.

15. Âşık Garip, Şah Senem'in düğünü olduğu gece şehre girer. Çeşme başında bacısına rastlar. Bacısı onu tanımaz. Bacısı ona Şah Senem'im Şah Velet'le bu gece evleneceğini söyler. Âşık Garip düğün evine gider, orada saz çalar.

16. Şah Senem, sesini duyduğu Âşık Garip'i tanır. Durumu öğrenen Şah Velet kaçar. Âşık Garip, Şah Velet'i yakalar; daha sonra onu affederek kız kardeşini ona verir.

17. Âşık Garip, Hızır'ın atının ayağının altından aldığı toprağı annesinin gözlerine sürer; annesinin gözleri açılır. Âşık Garip ile Şah Senem evlenirler (113-195).

Âşık Garip hikâyesinde anneye büyük değer verildiği görülmektedir. Âşık Garip'in annesi Zühre, hikâyede anne tipiyle karşımıza çıkan tek karakter olmasına rağmen, olay örgüsünde üstlendiği işlevle hikâyeye yön verici bir rol oynamaktadır. Âşık Garip'in annesi Zühre, hikâye kahramanının daima yanındadır ve onun kuvvet kaynağıdır. Türklerde kadın iki temel niteliğiyle öne çıkmıştır: analık ve kahramanlık. Türklerin geniş Asya steplerinin çetin iklim şartlarında konar-göçer bir hayat tarzı yaşaması, kahramanlık ve cengâverlik ruhunu da beraberinde getirmiştir. Alp tipini hazırlayan bu çetin şartlar erkeğin yanında kadını da eğitmiştir. Bu hayat tarzının doğal bir sonucu olarak ve özellikle destanlarda görülen erkeklerden çekinmeyen, onlarla ava çıkan, ata binen, savaşı, her yerde ve işte erkeklerle beraber olan kadın tipi hikâyede bulunmamaktadır. Hayat şartlarının değişmesi kadın tipini, bunun beraberinde anne tipini de değiştirmiştir. Değişen bu tip, bir anne olarak kadının sosyal statüsü değiştirmemiştir. Anne fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğinin sadık dostu, çocuğunun daimî koruyucusu olma özelliklerini devam ettirmiştir. Âşık Garip'in annesi Zühre hikâyede şu nitelikleriyle görülür:

a. Ailenin Koruyucusu ve Devam Ettiricisi Olarak Anne: Hikâyede anne sevgisi, önemli bir yere sahiptir. Âşık Garip'in annesi Zühre, hikâyenin başında kocasının ölümüyle birlikte önemli görev üstlenmeye başlamış, hikâyenin sonuna kadar bu görevini sürdürmüştür. Kocasına hayatta iken destek olan kadın, eşi öldükten sonra ailesini ayakta tutmak için babanın bıraktığı yerden mücadeleye devam eder. Kadın, eşine gösterdiği desteği bu kez oğluna göstererek aynı zamanda ideal anne de olur. Türklerde aileye her zaman önem verilmiş ve aile korunmuştur. Türklerin tarihî süreç içinde dağılmadan ayakta kalması güçlü aile yapısına dayanmaktadır.

Hikâyede oğlana babasından büyük miras kaldığını duyan şehrin mirasyedileri, çocuğun etrafını sarıp onu kandırırlar. Durumu fark eden annenin “*Gel oğlum, ferakat gıl, her zaman*

baban sağ olup da bu paraları yerine getirmez. Gel oğlum pişman olursun” (117) şeklindeki uyarılarına rağmen oğlan annesini dinlemez. Sonuçta bunun cezasını çeker, babasından kalan tüm malını bitirir. Yaptığının yanlışlığını anlayan oğlan, tüm malını bitirdikten sonra suçunu kabul eder: *“Eyvah ben anamın sözünü dinleyeydim, şimdiye kadar bir adam olurdum”* (119) diyerek ağlamaya başlar. Anne sözünü dinlememek çocuğuna büyük zarar vermiştir. Oğlan babasından kalan malı bitirmekle kalmaz, bir de borçlanır. Anne burada da kızından altınını alarak oğlunun borcunu öder. Anne, oğlunun yaptıkları karşısında ona sürekli nasihatlerde bulunarak ailesinin dağılmasını önlemeye çalışır. Bu çabalarının da semeresini görür. Oğluna kızmaz, bağırılmaz, her zaman oğlunun yanındadır. Yumuşak davranışlarla ailesini korumaya, ailede huzurun tesisine çalışır.

b. Çocuğunu Hayata Hazırlayan, Toplumsallaştıran Anne: Hikâyede Zühre, oğlunu hayata hazırlama görevini de üstlenir. Babanın ölümünde henüz bir çocuk olan Âşık Garip, annesi Zühre vasıtasıyla yaşama yönelir. Bu süreç Âşık Garip’in toplumsallaşmasının da ilk sürecini oluşturur. Âşık Garip bu dönemde hem ruhen hem de bedenen annesine muhtaçtır. Bu dönemdeki Âşık Garip, içgüdüsel bir şekilde annesine bağlıdır. Yaşamın bu ilk evresi çocukta sığınma, annede koruma duygusunu belirginleştirmiştir. Karşılıklı bu duygular, annede çocuk sevgisinin, çocukta ise anne sevgisinin oluşmasını sağlar. Anne şefkatiyle büyüyen kahraman, hayatı boyunca annesinin yanında olmasını arzular.

Babası öldüğünde küçük yaşta olan Âşık Garip, babasından kalan büyük serveti ne yapacağını şaşırır. Oğlanın annesi Zühre, Tebriz şehrinin tüm ileri gelenlerini, hacılarını, hocalarını, bezirgânlarını toplar; onlara bir ziyafet verir. Şehrin ileri gelenlerine bu malı ne yapmaları gerektiği konusunda danışır. Nitekim şehrin ileri gelenleri bu konuda küçük oğlana yardımcı olacaklarını, tasalanmamaları gerektiğini söylerler (114). Okuma-yazma bilmeyen annenin, bu konuda özellikle hoca ile bezirgânlara danışması onun akıllıca hareket ettiğini gösterir. Ziyafet sonunda oğlana babasının ismi verilir. Tüm çabalarına rağmen anne, oğlunun mirasını yiyip bitirmesine engel olamaz. Anne, oğlunun bütün mülkü bitirmesinden sonra, onu bir işe vermeyi düşünür. Annesi onu otuz iki esnafın yanına çırak olarak verirse de oğlan hepsinin yanından kovulur. Elinde hiçbir şey kalmayan çocuğun bir sanat öğrenmesi için otuz iki ustanın yanına çırak olarak verilmesi çocuğun toplumsallaşmasını da sağlayan bir davranıştır. Hayatta kalabilmek için çocuk bir meslek sahibi olmalı, kimseye muhtaç olmamalıdır. Anne, oğlunun elinden bir şey gelmediğini görünce *“Aman oğul sizin ne sanatınız ilazım, ne bir şeyiniz. Ben dilenir, ... sizi beslerim”* (122) der. Anne burada evin geçimini de üstüne alır.

c. Aklın ve Bilgeliğin Sembolü Olarak Anne: Zühre, oğluna gerektiğinde akıl-nasihat vererek onu gelecek tehlikelerden korumaya çalışır. Zühre, babanın ölümünden sonra evinin huzurunu sağlamak ve iffetini muhafaza etmek durumundadır. Anne, hayatta gideceği istikameti bilmeyen çocuğuna yön gösterir, geleceğini aydınlatır. Çocuğun yaşamla tanışmasını sağlar. Çocuk dünyaya getirme, onu besleyip büyütme, ona ilk eğitimi verme görevini Zühre üstüne alır. Zühre, doğurganlığın ve besleyip büyütmenin ötesinde oğlunu en iyi ahlâksal yetilerle donatmaya çalışır. Bilgi, görgü, ahlâkî erdemlerin oluşmasında, annenin etkisi oldukça fazladır. Zühre kurtarıcı ve yol göstericidir. Bu özelliğiyle Zühre, aklın ve bilgeliğin de sembolü olur. Bu yol göstericilik, Âşık Garip’in çocukluğundan itibaren başlamış, hikâyenin sonunda Şah Senem’le evlenmesine kadar devam etmiştir. Âşık Garip düştüğü her zorlukta yanında ona yol gösteren, destek olan annesini bulur. Anne, bu noktada ölen babanın görevlerini de kendinde toplar, onun gücünü de temsil eder.

ç. Çocuklarını Yalnız Bırakmayan Anne: Zühre hikâyenin başından sonuna kadar hep çocuğunun yanındadır. Annenin çocuğuna olan sevgisinin benzeri çocukta da vardır. Çocuk da annesini çok sevmektedir. Nitekim rüyasında pir elinden dolu içip Şah Senem'e âşık olan Âşık Garip, sevdiğini bulmak için Tiflis'e giderken en çok annesinin ne olacağını düşünür. Âşık Garip eve gelir, annesine gördüğü rüyayı anlatır. Tiflis'e gidip sevdiğini bulacaktır. Anne evini satar, oğluyla birlikte yola koyulur (127). Anne burada gitmemeleri konusunda oğlunu ikna etmeye çalışırsa da oğlu kararından dönmez. Halk hikâyelerinde gurbete çıkan âşık, genellikle ya tek başınadır ya da yanında en yakın arkadaşı vardır. Âşık Garip hikâyesinde ise gurbete çıkan âşık, yanına annesi ile kız kardeşini de almıştır. Âşık Garip, Tiflis'te kahvede saz çalar; türkü söyler. Ancak bu arada annesini de ihmal etmez, onu yanından ayırmaz.

d. Evlat Özlemiyle Yanan Anne: Her zaman oğlunun yanında olmaya çalışan Zühre, Şah Senem için oğlunun başlık parası bulmak için ikinci kez gurbete çıkmasıyla ilk kez oğlundan ayrılır. Âşık Garip, Şah Senem'i istemesi için babası Hoca Sinan'ın evine annesini gönderir. Annesi kızı babasından ister, baba kızını verir. Başlık olarak da yüklü miktarda akçe ister. Anne tereddüt etmeden istenen başlığı kabul eder. Anne "*Tek sen vir de, ilde para çok ödünç alur virerim*" (138) der. Anne eve gider, oğluna kız için babasının kırk kese akçe istediğini, kıza nişan taktığını söyler. Âşık Garip bunun üzerine kırk kese akçe kazanmak için ikinci kez gurbete gider. Âşık Garip sevdiğine kavuşmak için gurbet ele gideceğini söyleyince annesi bu duruma çok üzülür. Anne ile oğlu arasında geçen ve annenin özlemi ile çocuğun annesine karşı sevgisini gösteren aşağıdaki diyalog ilgi çekicidir:

*"Kurbanın olayım hey koca nine
Gidem gurbet ili gezem bir zaman
Bir güzelin aşkı vardır serimde
Gidem gurbet ili gezem bir zaman*

*Kadasını aldığım gül yüzlü Garib
Gidub gurbet ile ağlatma beni
Benim bir derdimi bine yitirdin
Gidub gurbet ile ağlatma beni*

*Kubanın olayım hey koca nine
Südünü emmişem ben kana kana
Nine helâl eyle, bu şirin cana
Gidem gurbet ili gezem bir zaman*

*Oğul sen gidersen ben de giderim
Çeküb aşkın katarını yederim
Mememden emdiğin haram iderim*

Gidub gurbet ile ağlatma beni

Canım ana yaşın yaşın ağlama

Alları çıkarub kara bağlama

Ben giderim beni yoldan eğleme

Gidem gurbet ili gezem bir zaman

Dime evlâd dime şimdi ağlarım

Cığerciğim aşk oduna dağlarım

Beddua eder de yolun bağlarım

Gidub gurbet ile ağlatma beni

Canım ana yeter ağlattın beni

Mevla'ya emanet eyledim seni

Nene, kız karındaşım görünmez, hanı

Gidem gurbet ili gezem bir zaman

Oğul sana iden Mevla'dan bulsun

Bu Zühre nenenin bağı hûn olsun

Eğlen oğul kız karındaşın gelsun

Gidub gurbet ile ağlatma beni” (149-150).

Âşık Garip, annesiyle helalleşip gurbete gider. Âşık Garip gurbete giderken arkadaşlarına da annesine ihtiyaç duyacağını şu dörtlülle anlatır:

“Gurbet ilde ben Garib'e kim baksın

Ana bulunmaz ki, gözyaşı döksün

Nişanlım yok, mezarıma taş diksın

Bir çalıdır mezar taşı garibin” (152).

e. Kör Olma Motifi: Anne veya babanın oğlunun ölüm haberini alıp üzüntüsünden ağlayarak kör olması birçok anlatıda görülen ilginç bir motiftir. Annenin kör olması, bir önceki maddede belirtilen evlat hasretiyle yanmayla yakından ilgili bir motiftir. Hikâyede Şah Velet, Şah Senem'im babası Hoca Sinan'ın amcasının oğludur. Âşık Garip'ten önce Şah Velet, babasından Şah Senem'i ister. Hoca Sinan, Şah Velet'e “*Benim malım kadar mal peydah eyle de kızımı sana vereyim*” (162) der. Şah Velet de mal biriktirmek için bezirgânlık yapar. Şah Velet, tesadüfen Âşık Garip'le bir kahvede karşılaşır. Âşık Garip, sevdiğine götürmesi için Şah Velet'e bir mektup, bir gömlek ve bir yağlık verir. Şah Velet'in hizmetkârı yolda mühürlü olan

mektubun içinde ne yazıldığını merak eder, açar, okur. Şah Velet, mektubun Şah Senem'e yazıldığını öğrenince çok şaşırır. Bu arada Şah Velet'in hizmetkârı olan Kel Oğlan bir hile düşünür. Kel Oğlan "*Belinden hançerini çıkarub, gömleği dilik dilik idüb, başın kelini kanadub, gömleğe ve yağlığa bulaşdurub, gömleği yağlığın içine bağla[r]*" (163). Kel Oğlan bu iş karşılığında Şah Velet'ten beş katırı yükü ile birlikte alır. Şah Velet, Âşık Garip'in annesine, oğlunun çok mal kazandığını; ama eşkıyalar tarafından öldürüldüğünü söyleyerek kanlı gömleğini gösterir. Oğlunun ölüm haberini alan annenin ağlamaktan gözleri kör olur.

"Başına döndüğüm gül yüzlü hoca

Gözden oldum oğul oğul diyu ben

Ne gündüzüm gündüz ne gecem gece

Gözden oldum oğul oğul diyu ben" (167).

Olan biteni bezirgânlardan öğrenen Âşık Garip, Tiflis'e döner. Âşık Garip bir çırak kılığında düğün evine gider. Saz çalmaya, türkü söylemeye başlar. Şah Senem, Âşık Garip'i sesinden tanır. Âşık Garip, Hızır'ın atının ayağının altından aldığı toprağı anasının gözlerine sürer, annesinin gözleri açılır (193). Halk hikâyelerinde âşıkların her sıkıştığında yardımına koşan Hızır, bu hikâyede de karşımıza çıkar. Hızır, düğün gecesi Âşık Garip'i Tiflis'e getirmiş; atının ayağının altından alınan bir avuç toprak Âşık Garip'in annesinin gözlerinin açılmasını sağlamıştır.

3. Sonuç

Âşık Garip hikâyesinde anneye büyük değer verildiği görülmektedir. Âşık Garip'in annesi Zühre, hikâyede anne tipiyle karşımıza çıkan tek karakter olmasına rağmen olay örgüsünde üstlendiği işlevle hikâyeye yön verici bir rol oynamaktadır. Âşık Garip'in annesi Zühre, hikâye kahramanının daima yanındadır ve onun kuvvet kaynağıdır. Zühre, hikâyede "anne" kimliği ile aile içinde tartışılmaz bir konuma sahiptir. Bu konum hikâye boyunca değişmez. Evin içinde anne, birçok konuda hem sorumlu hem de hâkim kişidir. Konar-göçer bir hayat tarzının doğal bir sonucu olan ve özellikle destanlarda görülen erkeklerden çekinmeyen, onlarla ava çıkan, ata binen, savaşan, her yerde ve işte erkeklerle beraber olan kadın tipi hikâyede bulunmamaktadır. Hayat şartlarının değişmesi kadın tipini, bunun beraberinde anne tipini de değiştirir. Ancak bu durum bir anne olarak kadının sosyal statüsü değiştirmez. Anne fedakâr, iffetli, saygın, erkeğinin sadık dostu, çocuğunun daimî koruyucusu olma özelliklerini devam ettirir. Hikâyede ev işleri anne tarafından yapılır. Evin temizliği, çamaşırların yıkanması, yemek pişirme gibi işler annenin görevi olarak görülür. Kocasına hayatta iken destek olan anne, eşi öldükten sonra ailesini ayakta tutmak için babanın bıraktığı yerden mücadeleye devam eder. Anne oğlunu hayata hazırlama görevini de üstlenir. Babanın ölümünde henüz bir çocuk olan Âşık Garip, annesi Zühre vasıtasıyla yaşama yönelir. Bu süreç Âşık Garip'in toplumsallaşmasının da ilk sürecini oluşturur. Âşık Garip bu dönemde hem ruhen hem de bedenen annesine muhtaçtır. Zühre, oğluna gerektiğinde akıl-nasihat vererek onları gelecek tehlikelerden korur. Anne, hayatta gideceği istikameti bilmeyen çocuğuna yol gösterir; geleceğini aydınlatır. Çocuğun yaşamla tanışmasını sağlar. Anne, çocuk dünyaya getirme, onu besleyip büyütme, ona ilk eğitimi verme görevinin ötesinde oğlunu en iyi ahlâksal yetilerle donatmaya çalışır. Anne, hikâyenin başından sonuna kadar çocuğunun her zaman yanındadır.

KAYNAKLAR

- AKTAŞ, H. (2012). Klasik ve Modern Türk Şiirinde Anne ve Çocuk İmgesi. *İDİL*. 1/4. 126-144.
- AKYÜZ, Ç. (2010). Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi. *Mukaddime*. 1. 169-180.
- AKYÜZ, J. (2007). Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 6. 75-91.
- ATICI ARAYANCAN, A. (2011). Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Öneme İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 29. 285-301.
- ATNUR, G. (2007). Kazan Tatarlarında “Şahsenem ve Garip” Hikâyesi. *Millî Folklor*. 76. 149-156.
- BAYRAK, Ö. (2011). Hilmi Yavuz'un Şiirlerinde Anne Sevgisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4/19. 24-31.
- GÜLAÇTI, N. (2012). Sanatsal Bir Obje Olarak Kadın ve Bazı Topumlarda Kadına Bakış. *İDİL*. 1/2. 76-91.
- GÜNAY, U. (2000). İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi. *Millî Folklor*. 46. 4-9.
- GÜNDÜZ, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5/5. 129-148.
- KAYA, M. (2002). Türk Halk Anlatılarında Kadın. *Toplumbilim*. 15. 49-54.
- KUR'ÂN-I KERÎM MEÂLÎ. (2009). (Elmalılı M. Hamdi YAZIR). İstanbul: Akit Yayınları.
- MUHAMMETHACI, K. (2002). Efsane ve Rivayetlerde Tasvir Edilen Kadın Tipleri Üzerine. *Sincan Üniversitesi İlmi Dergisi*. 1. 713-719.
- ÖZCAN, H. (2007). Anadolu Alevi Kültüründe Kadına Bakışın Temelleri. *Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*. Ankara: Eylül. 1-10.
- SAVKAN, H. (2004). Dede Korkut Kitabı'nda Anne-Çocuk İlişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12. 90-103.
- TÜRKMEN, F. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- UYGUR, C. V. (2003). Karakalpak Edebiyatında Kadın. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 13. 251-280.
- YAŞAR, H. (2012). Sezai Karakoç'un Medeniyet Tasavvurunda Anne. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 7/4. 3215-3234.
- YILMAZ, A. (2004). Türk Kültüründe Kadın. *Millî Folklor*. 61. 111-123.